

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΝΙΚΗ ΓΝΩΣΙΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Εὐχαριστῶ ἐκ βάθους καρδίας τὰ ἀξιότιμα μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τὴν εὐμενῆ αὐτῶν ψῆφον καὶ τὴν προσγενομένην ὑψηλὴν εἰς ἐμὲ τιμὴν ὅπως παρακαθήσω μεταξύ των, ἐπίσης δὲ τὴν Πολιτείαν διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς μου.

Ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε. Μὲ ἰδιαιτέραν συγκίνησιν ἤκουσα τὰ καλὰ σας λόγια μὲ τὰ ὁποῖα μὲ ὑποδεχθήκατε καὶ σᾶς εὐχαριστῶ ἐγκαρδίως· θεωρῶ δὲ εὐτυχεῖν συγκυρίαν, ὅτι ἡ παλαιὰ καὶ πολύτιμος δι' ἐμὲ φιλία σας συνδέεται μὲ τὴν χαρὰν ποῦ μοῦ δίδει ἡ διακεκριμένη παρουσία σας ὡς Προέδρου κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς εἰσόδου μου εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο Ἴδρυμα.

Ἐκφράζω ἐπίσης τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ διακεκριμένον συνάδελφον κ. Μιχαηλίδην-Νουάρον διὰ τὴν παρουσίαν τῆς ἐπιστημονικῆς μου προσπαθείας· θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως νὰ θεωρῶμαι τὰς εὐμενεῖς του κλίσεις ὡς ἐπηρεασμένας ἐκ τοῦ δεσμοῦ φιλίας καὶ ἀγάπης ποῦ ἐδημιουργήθη μεταξύ μας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κοινῆς ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν θητείας· αἰσθάνομαι δὲ ἰδιαιτέραν χαρὰν ἀλλὰ καὶ συγκίνησιν, ὅτι συναντῶμεθα καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς αἰθούσης ταύτης.

Κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν μὲ εὐλάβειαν ἀναμνησκομαι ὄλων τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν λαμπρῶν διδασκάλων μου, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν ἀειμνήστων Κωνσταντίνου Τριανταφυλλοπούλου, Γεωργίου Μαριδάκη καὶ Κωνσταντίνου Τσάτσου, ἡ διδασκαλία τῶν ὁποίων ὑπῆρξε καταστατικῆς σημασίας διὰ τοὺς ἐπιστημονικοὺς μου προσανατολισμούς. Ἀλλ' ἡ προκηρυχθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἔδρα ἀφορᾷ καὶ τὸ Ἀστικὸν Δικονομικὸν Δίκαιον· τὸ δίκαιον τὸ ὁποῖον ἀνήγαγεν εἰς περιωπὴν ὁ Βασίλειος Οἰκονομίδης μὲ τὸ κλασσικὸν του ἔργον καὶ προώθησαν οἱ μεταγενέστεροι διδάσκαλοι, ὁ Ψαρᾶς, ὁ Βασιλείου, ὁ Σημαντήρας, ὁ Λιβαδάς καὶ τελευταίως οἱ Γεώργιος Ράμμος καὶ Χαράλαμπος Φραγκίστας, οἱ ὁποῖοι, διὰ τῆς καρποφόρου διδασκαλίας καὶ τοῦ ἐκτεταμένου ἔργου των, συνέτειναν εἰς τὴν νέαν παρ' ἡμῶν ἀνθησιν τῶν δικονομικῶν σπουδῶν καὶ σπουδαίως συνέβαλον ὅπως καταλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ δικονομικὴ θεωρία ἐπίλεκτον θέσιν καὶ εἰς τὸν διεθνή δικονομικὸν χῶρον. Συνεδέθη δὲ ἡ τοιαύτη κίνησις καὶ πρὸς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου, κατ' ἐπῆρειαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου, μὲ καρποφόρα ἀποτελέσματα τόσον διὰ τὴν θεωρίαν ὅσον

και δια την πραξιν. Και προς τους εξόχους αυτούς διδασκάλους με συγκίνησιν και εὐγνωμοσύνην φέρεται ἡ σκέψις μου.

I

1. Τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς διακρίσεως τῶν ἐπιστημῶν ἀπασχολεῖ πάντοτε τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Πρόβλημα τὸ ὁποῖον διετύπωσε κατ' ἐξαιρέτον τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς φράσεως: «Τίς μὲν οὖν ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης τῆς ζητουμένης, εἴρηται, καὶ τίς ὁ σκοπός, οὗ δεῖ τυγχάνειν τὴν ζήτησιν καὶ τὴν ὄλην μέθοδον» (Μ. τ. φ. Α2. 983α 20). Καὶ ἐξηγήθη οὕτω ἡ διάκρισις ὄχι μόνον ἐκ τῆς φύσεως ἐκάστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ζητήσεως, ἥτοι τῆς ἀκολουθητέας μεθόδου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ διὰ τῆς ἐπιστήμης διωκομένου σκοποῦ. Περὶ τῆς ἱστορίας ὁμοῦς δὲν ἠσχολήθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰμὴ μόνον ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ποίησιν· διότι ἐθεώρει ὅτι: «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει» (Ποιητ. 9. 1451 β5). Ἡ τοιαύτη δὲ διάκρισις —ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῶν ὄντολογικῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους— ὑποδηλοῖ τὴν ἐνυπάρχουσαν δύναμιν προσδόσεως καθολικῆς μορφῆς εἰς πᾶν ἔργον «τέχνης», ὥστε ἡ οὕτω νοουμένη «ποίησης», νὰ πλησιάζῃ περισσότερον πρὸς τὴν γενικεύουσαν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ θεώρησιν τῶν γεγονότων τὴν συναρτωμένην πρὸς τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα αὐτῶν¹. Ἡ ἐπισήμανσις ὁμοῦς, ἀφ' ἑνὸς τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἰδιαίτερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ τρόπου τῆς ζητήσεως ὡς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος πάσης μεθόδου, ἀπετέλεσαν κρίσιμα στοιχεῖα κατὰ τὴν ἀναληφθεῖσαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους προσπάθειαν θεμελιώσεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης.

2. Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ συνειδότος εἶναι ἐνιαία, ἐν ὅφει τῆς παλινδρομοῦ φύσεως τῆς νοήσεως πρὸς τε τὴν ἐννοιολογικὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ ἀτομικὸν καὶ ἰδιαίτερον· ἐν τούτοις ὁμοῦς ἡ ἀκολουθητέα μέθοδος πρὸς γνῶσιν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Διότι ἡ πραγματικότης κατὰ δύο τρόπους δύναται νὰ γνωσθῇ: δηλαδὴ εἴτε κατὰ τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἴτε κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ προέρχεται ἡ ἀκολουθουμένη διάφορος μέθοδος ἐκ τοῦ διαφοροῦ σκοποῦ

1. Πρβλ. Κ. Γεωργούλην, Ἀριστοτέλης ὁ Σταγίριτης (1962), σ. 391-393. Ε. Παπανοῦτσον, Γνωσιολογία² (1962), σ. 336. Θ. Βέικον, Θεωρία καὶ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας (1987), σ. 134-136.

τοῦ παρ' ἐκάστης μεθόδου διωκομένου. Διότι σκοπεῖται, ὑπὸ τῶν φυσικῶν μὲν ἐπιστημῶν ἢ γνῶσις τοῦ φαινομένου ὡς ἐκδήλωσις ἀλλ' ἐν ταύτῳ καὶ ὡς ἐπαλήθευσις τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ φυσικοῦ τινος νόμου διέποντος αὐτό, ὑπὸ τῶν ιστορικῶν δὲ ἐπιστημῶν ἢ γνῶσις τοῦ φαινομένου κατὰ τὰ ἀτομικὰ καὶ ἰδιαίτερα αὐτοῦ στοιχεῖα, διὰ τὰ κριθῆ ποῖον τὸ νόημα αὐτοῦ². Καὶ ναὶ μὲν ἡ μέθοδος τῶν ιστορικῶν ἐπιστημῶν χρησιμοποιεῖ ἐπίσης τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὡς καὶ τὰ ἐπὶ μέρους πορίσματα αὐτῶν, ἀλλ' ἡ παρακαμπτήριος αὐτῇ ὁδὸς ἀποτελεῖ οὐχὶ αὐτοσκοπὸν ἀλλὰ μέσον πρὸς σκοπὸν· διότι μετὰ τὴν διαπίστωσιν «πῶς ἀκριβῶς συνέβησαν τὰ γεγονότα», ἐπανερχεται ὁ ἱστορικὸς εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ φαινομένου κατὰ τὰ ἀτομικὰ καὶ ἰδιαίτερα αὐτοῦ στοιχεῖα, διὰ τὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ «κατανόησις» αὐτοῦ, ἣτοι ἡ σύλληψις τῆς πράξεως ὡς συνθέσεως αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ καὶ ὡς φροεῶς συγκεκριμένου νοήματος³. Ἐξ ἄλλου καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς σταθερότητος τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν —ἐν τῇ ἐννοίᾳ δηλαδὴ τῆς ἀνευρέσεως προσδιοριστικῶν κανόνων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου— καὶ ἀδιαφόρως ἐπίσης τοῦ βαθμοῦ ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ἱστορίαν —ἐν ὄψει τοῦ λόγου ὅτι δὲν νοοῦνται κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ἄνευ τοῦ παραδιδόμενου εἰς αὐτὰς ὑλικοῦ ὑπὸ τῆς ἱστορίας— πάντως ὁ ἱστορικὸς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν, διὰ τὰ ἐπανέλθῃ ὁμως εἰς τὸ ἰδιαίτερον καὶ ἀνε-

2. Περὶ τῆς διακρίσεως τῆς μεθόδου μεταξὺ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν ιστορικῶν ἀφ' ἑτέρου, ἴδ. *W i n d e l b a n d*, *Präjudien II*, 136 ἐπ. *R i c k e r t*, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*⁵ (1929), 283 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, *Der Gegenstand der Erkenntnis*⁶ (1928), 416 ἐπ., *R. A r o n*, *La philosophie critique de l'histoire —Essai sur une théorie allemande de l'histoire*³ (1964). *Verità e Storia— Un dibattito sul metodo della storia della filosofia* (Arethusa 1955). *N. Β λ ά χ ο υ*, *Θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ* (1952), 176 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ γενετικὴ ἢ ἐξελικτικὴ μορφή τῆς ἱστορίας* (1937), 26 ἐπ. *Κ. Β ο υ ρ β έ ρ η*, *Τὸ πρόβλημα τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας* (1936), 12 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν* (1967), 76 ἐπ. *Ε. Π α π α ν ο ύ τ σ ο υ*, *Γνωσιολογία*² (1962), 333 ἐπ., 371 ἐπ. *Ι. Θ ε ο δ ω ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ*, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία, Δ'* (1975), 339 ἐπ., 355 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἐννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἐννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, *Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α* (1929), 49 ἐπ. *Κ. Τ σ ά τ σ ο υ*, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρημείας τοῦ δικαίου*² (1978), 31 ἐπ. *Ε. Μ ι χ ε λ ά κ η*, *Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς δικονομικῆς ἀποδείξεως* (1940), 59. *Γ. Μ η τ σ ο π ο ύ λ ο υ*, *Ἡ πιθανολόγησις ἐν τῷ ἀστικῷ δικονομικῷ δικαίῳ* (1952), 5 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, *Νεοθετικισμὸς καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου*, *Ἀναμνηστικὸς τόμος Ε. Μιχαλάκη* (1973), 17 ἐπ. = *Μελέται Γενικῆς θεωρίας Δικαίου καὶ Ἀστ. Δικ. Δικαίου* (1983), 181 ἐπ.

3. *R i c k e r t*, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*⁵ (1929), 305-306.

πανάληπτον τοῦ βιοτικοῦ συμβάντος καὶ εἰς τὴν ἐπὶ ἀξιολογικοῦ βάθρου «κατανόησιν» αὐτοῦ⁴.

3. Εἶναι σταθερὰ ἡ διάκρισις μεταξὺ πραγματικῆς καὶ ἰδεατῆς τάξεως. Εἰς τὴν ἰδεατὴν δὲ τάξιν ἀνήκουν καὶ αἱ ἀξίαι αἱ ὁποῖαι, ὡς αὐτοθεμελιούμεναι ἀρχαί, θεμελιούσιν ἐν ταῦτῳ καὶ τὰς εἰδικωτέρας ἀρχὰς τῆς τελολογικῶς ἐξειδικευομένης ἰδέας μέχρι καὶ τῆς κρινομένης ἀτομικῆς πράξεως ὡς φορέως θετικοῦ ἢ ἀρνητικοῦ ἀξιολογικοῦ νοήματος. Ἡ ἀξία ἐξ ἄλλου ἀπευθυνομένη ὡς αἴτημα πρὸς τὴν συνείδησιν, ἀξιοῖ τὴν ἐαυτῆς πραγμάτωσιν· ἐν τούτῳ δ' ἐγκείται ἡ σημασία τῆς κανονιστικῆς αὐτῆς ἰσχύος⁵. Καὶ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ

---

4. Ὡς πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας ἴδ. τοὺς ἀνωτ. (ὑποσ. 2) μνημονευμένους, καὶ *T. Schieder, Geschichte als Wissenschaft- Eine Einführung*² (München/Wien 1968). *Historische Zeitschrift (Beiheft 3-Neue Folge 1974)*, *Grundlagen des Studiums der Geschichte-Eine Einführung*, von *E. Boshof/k. Düwell/H. Kloft* (Köln/Wien 1973). *Geschichte und Geschichtsschreibung* (Hrg. *F. Stern*, München 1966). *Seminar: Geschichte und Theorie* (Hrg. *H. Baumgartner/J. Rüsen*, Frankfurt 1976). *Geschichtswissenschaft in Deutschland* (Hrg. *B. Faulenbach*, München (1974)). *K. G. Faber, Theorie der Geschichtswissenschaft*⁵ (München 1982). *Manfred Riedel, Verstehen oder Erklären?* (Stuttgart 1978). *Henrie Marrou, De la connaissance historique* (Paris 1954). *Karl Löwith, Τὸ νόημα τῆς ἱστορίας* (μετάφρ. *Μ. Μαρκίδη-Γ. Ανικαρδοπούλου* (1985)). *K. Popper, Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία* (μετάφρ. *Εἰρ. Παπαδάκη*) τόμ. II (1983), 383 ἐπ. *E. H. Carr, What is History?* (London 1961, ἀνατύπωσις 1983, ἑλλ. μετ. *Φ. Λιάππα*, 1974). *L' Histoire et ses méthodes* (*Encyclopédie de la Pléiade*, Paris 1961, ἑλλ. μετάφρ. *Ε. Στεφανάκη*, τόμ. Α' *Γενικὰ Προβλήματα* (1979). Τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας (ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν *Le Goff* καὶ *P. Nora*, μετάφρ. *Κ. Μιτσοτάκη* 1975). *Γ. Τοπότσκι, Προβλήματα ἱστορίας καὶ ἱστορικῆς μεθοδολογίας* (μετάφρ. *Μ. Μαργακοῦ* 1983). *W. H. Walsh, Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας* (μετάφρ. *Φ. Βώρον* 1985). Ἐκ τῆς ἑλλ. βιβλιογραφίας: *Θ. Βορέα, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν* (1935), 321 ἐπ. *Ν. Δημητρουπόλου, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας* (1937). *Α. Μπαγιώνα, Ἡ ἔννοια τῆς προόδου καὶ ἡ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας* (1970). *Α. Γρηγορογιάννη, Ἡ ἱστορία ὡς ἐνέργεια καὶ συνείδηση* (1973). *Κ. Γεωργούλη, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας* (1976). *Ι. Αμπίρη-Δημάκη, Κοινωνιολογία καὶ Ἱστορία* (1977). *Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Εἰσαγωγή στὶς ἱστορικὰς σπουδὰς* (1978). *Φ. Βώρον, Σπουδὴ καὶ διδασκαλία τῆς ἱστορίας* (1980). *Δ. Κούτρα, Ἱστορία καὶ μεταφυσικὴ* (1978). *Γ. Ἀντωνοπούλου, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας* (1981). *Θ. Βέικον, Ἱστορία καὶ Φιλοσοφία* (1984), τοῦ αὐτοῦ, *Θεωρία καὶ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας* (1987). *Π. Γέμτο, Μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν*, τόμ. Γ³ (1987), 218 ἐπ.

5. *Γ. Μητσοπούλου, Προβλήματα ἰσχύος τοῦ δικαίου, Ἐπίσημοι Λόγοι Παν. Ἀθηνῶν* τόμ. Κ (1975-1976), 107 ἐπ. ἰδία 110-111 καὶ σημ. 11=Μελέται Γενικῆς Θεωρίας Δικαίου καὶ Ἀστικοῦ Δικ. Δικαίου (1983) σ. 196-197 καὶ σημ. 11 ὅπου καὶ βιβλιογραφία

διά τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην· διότι, ὡς ὀρθῶς ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κοπόλου, ἀποτελεῖ ἡ ἀξία τὴν ἀπαρχὴν ὄλων τῶν ἱστορικῶν ἐννοιῶν⁶.

Ἐξ ἄλλου αἱ πραγματοποιούμεναι ἀξίαι —αἱ συνδεόμεναι πρὸς τὴν ἀνέσπερον ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ— εἶναι ἐκεῖναι ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουν τὰ διδάγματα τῆς ἱστορίας καὶ τὸ βαθύτερον νόημα αὐτῆς. Διδάγματα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ γενικεύσεις ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἱστορικῶν κανόνων ἐκδηλουμένων καὶ ἐπαναλαμβανομένων ἀναγκαιῶς· διότι ἡ ἱστορία διέπεται ὑπὸ τῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως, ὥστε ἐκ τοῦ προηγουμένου νὰ παράγεται τι τὸ νέον, τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ προῖδῃ καὶ κατὰ συνεκδοχὴν νὰ περιγράψῃ.

Δύναται ἀναμφιβόλως νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἱστορικὴ γνῶσις, ὡς τοῦ συγκεκριμένου κατανόησις, περικλείει πάντοτε ἐμφανῆ ἢ συγκεκριμένην ἀξιολόγησιν, ἢ ὁποία ὑποφώσκει καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Θουκυδίδου διὰ τῆς γνωστῆς φράσεώς του: «τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν»⁷, τὴν ἀνανεωθείσαν δὲ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα κυρίως ὑπὸ τοῦ Leopold von Ranke καὶ κατὰ τὴν ὀπείαν, τὸ καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ συνίσταται εἰς τὴν διαπίστωσιν «πῶς ἀκριβῶς συνέβησαν τὰ γεγονότα»⁸, ἀπηλλαγμένην δηλαδὴ ἀξιολογικῶν κρίσεων. Διότι παρὰ τὴν αὐτονόητον ἀμεροληψίαν τοῦ ἱστορικοῦ κατὰ τὴν ἀνασύστασιν τῶν γεγονότων, ὑφέρει πάντοτε τὸ στοιχεῖον τῆς ἀξιολογήσεως, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ σύλληψις τοῦ νοήματος αὐτῶν· κατὰ τὴν τοιαύτην μάλιστα προσπάθειαν δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος ὁ ἱστορικὸς καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς του, τὸ ὁποῖον ἐπηρεάζει, ἔστω καὶ ὑποσυνειδήτως, τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν⁹. Ἐξ ἄλ-

πρβλ. ἡδὴ καὶ Ε. Θεοδώρου, Πανεπιστήμιον καὶ Θεολογία (1987) ἰδίᾳ 63 ἐπ., τοῦ αὐτοῦ, Γνῶσις καὶ Ἀξίες (1987).

6. Θεοδώρου Κόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Δ (1975), 363.

7. Θουκυδίδου Α, 22 «...ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αἰθεῖν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τούτων καὶ παραπλησίον ἔσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει». Πρβλ. J. Burg, Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱστορικοὶ (μετάφρ. Φ. Βώρου³, 1986), 95-97, 217. Κ. Γεωργούλη, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (1976), 51 ἐπ. Denis Roussel, Les historiens grecs (Paris 1973), 78 ἐπ.

8. Κατὰ τὴν γνωστὴν ἔκφρασιν: «wie eigentlich gewesen ist» L. von Ranke, Geschichten der romanischen und germanischen Völker (Leipzig 1885), πρόλογος. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅτι ὁ Ranke ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν «ἐννοίαν τοῦ τύπου» (Typusbegriff), ἴδ. K. G. Faber, Theorie der Geschichtswissenschaft⁵ (1982), 90 καὶ σημ. 3. Πρβλ. καὶ Θεοδώρου Κόπουλου, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Δ (1975), 366: «Ὅμως ὁ Ranke ἐργάσθη καὶ μὲ τὸ καθολικὸν του συναίσθημα καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιλογῆς».

9. Πρβλ. E. H. Carr, What is History? (ἀνατύπωσις 1983), 29-30. J. Burg, Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱστορικοὶ (μετάφρ. Φ. Βώρου, 1986), 95-96.

λου ὡς ὀρθή δέον νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ ἐκδοχή, ὅτι νέον εἶδος τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν εἶναι καὶ αἱ δεοντολογικαὶ ἐπιστήμαι¹⁰. διότι καὶ ἡ δεοντολογικὴ γνώσις ἀποτελεῖ ἀναφορὰν εἰς ἀξιολογικὸν σύστημα κανόνων, δι' ὧν προσδιορίζεται τὸ γιγνόμενον ὡς δεῖ γίγνεσθαι καὶ τὸ γενόμενον ὡς δεῖ εἶναι.

4. Ἡ διάκρισις τοῦ ὄντος εἰς αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἀπορρέει ἐκ τοῦ διαφύρου εἶδους τοῦ ἀντικειμένου γνώσεως. Διότι δύο εἰδῶν ἀντικείμενα δύνανται νὰ καταστοῦν περιεχόμενα τοῦ συνειδότης, δηλαδὴ εἴτε φαινόμενα εἴτε νοήματα. Καὶ τὰ μὲν φαινόμενα, ἦτοι τὰ δεδομένα τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, ἀνήκουν εἰς τὸν αἰσθητὸν λεγόμενον κόσμον καὶ καθίστανται περιεχόμενον τοῦ συνειδότης διὰ τῶν μορφῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεσιν παντὸς αἰσθητοῦ· τὰ δὲ νοήματα ἀνήκουν εἴτε εἰς τὸν καθ' ἑαυτὸν νοητὸν κόσμον, εἴτε εἰς τὸν μικτὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ὅπου αἱ πράξεις, ὡς συνθέσεις αἰσθητῶν καὶ νοητῶν στοιχείων, εἶναι φορεῖς συγκεκριμένου νοήματος. Ἐξ ἄλλου πᾶν ἀντικείμενον τότε καὶ μόνον εἶναι πραγματικόν, ὅταν, προσπίπτον εἰς τὴν συνείδησιν, λαμβάνῃ συγκεκριμένην μορφήν διὰ τῶν διεπουσῶν αὐτὴν κατηγοριῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἀντικειμενικότης τῆς γνώσεως. Ὡς ὀρθότερα δὲ θὰ ἔδει νὰ θεωρηθῆ ἡ ἐκδοχή, ὅτι οἰαδήποτε μέθοδος, καὶ κατὰ συνεκδοχὴν καὶ ἡ ἱστορικὴ, δὲν ἀποτελεῖ γνώρισμα προσδιοριστικὸν τῆς ἐννοίας τοῦ γεγονότος· διότι προϋποτίθεται λογικῶς ἡ ἐννοια αὐτοῦ, διὰ νὰ κριθῆ ἐν συνεχείᾳ τοῦτο: ὡς «ἱστορικόν» γεγονὸς ἐὰν εἶναι ἱστορικῶς οὐσιῶδες, ἢ ὡς «νομικόν» γεγονὸς ἐὰν ἔχῃ σημασίαν διὰ τὸ δίκαιον, ἢ γενικώτερον ὡς ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἐκείνης τῆς ἐπιστήμης ἢ ὁποῖα ἐξετάζει αὐτὸ ὡς ἐκδήλωσιν νόμου ἢ κανόνος αὐτῆς¹¹.

5. Κατὰ τὴν πρώτην ἤδη φάσιν τῆς γνωστικῆς πορείας, ἦτοι τῆς ἐκθέσεως «πῶς ἀκριβῶς συνέβησαν τὰ γεγονότα», αὐτονόητον, ὅτι κύριος σκοπὸς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ ἀνέυρεσις τῆς ἀληθείας, ἐν τῇ τηρήσει καὶ ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἀνωτά-

10. Ἰδ. Κ. Τσάτσον, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου² (1978), 31 ἐπ.

11. Ὅτι προϋποτίθεται λογικῶς ἡ ἐννοια τοῦ γεγονότος καὶ δὲν ἀποτελεῖ γνώρισμα χαρακτηριστικὸν ἢ ἀκολουθητέα μέθοδος πρὸς γνώσιν αὐτοῦ, ἴδ. μελέτην μου: Περὶ τοῦ νομικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος, Ἀφιέρωμα εἰς Χ. Φραγκίσταν Δ (1968), 285 ἐπ. = Μελέται Γενικῆς Θεωρίας Δικαίου καὶ Ἀστ. Δικον. Δικαίου (1983), 115 ἐπ. ἰδίᾳ 140 ἐπ. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν Ε. Μουτσόπουλος, Γνώσις καὶ Ἐπιστήμη (1972), 121, 151. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ (1975), 146 ἐπ. ἰδίᾳ 171. Ἄλλως Παπανοῦτσος, Ἡ ἠθικὴ συνείδησις (1962), 40: «Γεγονὸς εἶναι κάτι πού ἐξατομικεύεται μὲ ὀρισμένην προοπτικὴν καὶ μελετᾶται μὲ ὀρισμένην μέθοδο» ἴδ. τὸν αὐτόν: Γεγονὸς καὶ σημασία = Φιλοσοφικὰ μελετήματα (1964), 112 ἐπ. καὶ Γεγονὸς καὶ ἀξία = Ὁ Λόγος καὶ ὁ Ἄνθρωπος (1971), 247 ἐπ.

της τῆς συνειδήσεως ἀρχῆς τῆς ἰδέας τοῦ ἀληθοῦς, ἣν ἐπιγραμματικῶς διετύπωσεν ὁ Πλάτων διὰ τῆς φράσεως: «Πέφυκε τῆς ψυχῆς ἡμῶν δύναμις ἐρεῖν τε τοῦ ἀληθοῦς καὶ πάντα ἕνεκα τούτου πράττειν» (Φίληβος 58d4). Ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ὁμιλίας καὶ ἡ στοιχειώδης ἔτι ἐπισήμανσις τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὴν σύγχρονον Γνωσιολογίαν διαμάχης περὶ τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ συναφοῦς ζητήματος, ἐὰν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀληθῆς γνώσις. Εἶναι πάντως ἐπαρκῆς καὶ διὰ τὸν ἱστορικὸν ἢ ἔννοια τῆς ἀληθείας, ὡς ἡ συμφωνία τοῦ νοουμένου ἀντικειμένου πρὸς τοὺς κανόνας τῆς νοήσεως καθόλου, ἢ στηριζομένη ἐπὶ ἀντικειμενικῶν κριτηρίων ἐκλαμβανομένων ἀναμφισβητήτως ὡς σταθερῶν¹². Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ προορηθέντος σκοποῦ ἐφαρμόζει καὶ ὁ ἱστορικὸς ὠρισμένας μεθοδολογικὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι: ἡ λήψις ὑπ' ὄψιν ὄλων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα πηγῶν καὶ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ κριτικὴ αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ σχέσις τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν γεγονότων πρὸς ἄλληλα καὶ πάντοτε ἐν συναρτήσει πρὸς τοὺς φυσικοῦς, ψυχολογικοῦς καὶ κοινωνικοῦς παράγοντας τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὴν γνωστικὴν δὲ ταύτην πορείαν τοῦ ἱστορικοῦ τὸ ἀντικείμενον μὲν τῆς ἐρεῦνης ἔχει ἤδη ἐπιλεγῆ καὶ προσδιορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδίου, μὲ δυνατότητα μάλιστα ἐπεκτάσεως ἢ περιορισμοῦ ἀναλόγως τῆς πορείας τῆς ἐρεῦνης, ἢ ἀποδεικτικὴ δὲ ἀξία τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου ἐκτιμᾶται ὑπὸ τούτου ἐλευθέρως, τηρουμένων βεβαίως τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ τῶν διδαγμάτων τῆς κοινῆς πείρας.

6. Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα καὶ δυσχερεστέρα φάσις ἢ συνισταμένη εἰς τὴν «κατανόησιν» τῶν ἀνασυσταθέντων γεγονότων, ἢ συναρτωμένη δὲ καὶ πρὸς τὸ ἐπίσης οὐσιῶδες ἐρώτημα: διατί συνέβησαν οὕτω ταῦτα. Φάσις ἀποτελοῦσα τὸ βασικὸν πρόβλημα ὡς πρὸς τὴν σημασίαν, τόσον τῆς ἀκολουθητέας μεθόδου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας¹³. Τῆς μεθόδου μὲν ὡς ἀναγκαίου βάρους αὐτῆς· τῆς φιλοσοφίας δὲ ὡς ἀναγκαίας προϋποθέσεως πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ λόγου τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ νοήματος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς.

12. Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, ἰδ. Θεοδωρακόπουλον ἀνωτ. (ὑποσ. 11), 154 ἐπ. Ε. Μουτσόπουλον ἀνωτ. (ὑποσ. 11), 119 ἐπ. Παπανοῦτσον, Γνωσιολογία² (1962), 276 ἐπ. Κ. Βουδούρη ν, Ἡ θεωρία τῆς γνώσεως (1976), 85 ἐπ. Θ. Πελεργρίνη ν, Ἐμπειρία καὶ πραγματικότητα (1982), 177 ἐπ., Α. Schaff, Ἱστορία καὶ ἀλήθεια (μετάφρ. Δάουλα-Κρητικοῦ 1981), 64 ἐπ. ἰδία 82 ἐπ. Π. Γέμτον ἀνωτ. (ὑποσ. 4 in f.), 97 ἐπ.

13. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἰδ. Κ. Δεσποτόπουλον, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας κατὰ Πλάτωνα (1982).

7. Αὐτὴ ἐν συνόψει εἶναι ἢ τοῦ ἱστορικοῦ πορεία, τῆς ὁποίας ὁμως τὸ ἐπιτυχές πόρισμα ἐξαρτᾶται κυρίως καὶ πρωτίστως ἐκ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἱστορικοῦ, καὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἰκανότητος ὅπως διεισδύῃ εἰς τὴν ὄλην δομὴν τῶν γεγονότων καὶ συλλαμβάνῃ οὕτω τὰ ἑαυτῶν νοήματα. Εἶναι δὲ ἀπολύτως ἐπιτυχές τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Nietzsche: ὅτι «τὴν ἱστορίαν μόνον δυνατὰ προσωπικότητες εἶναι δυνατόν νὰ βαστάξουν· τοὺς ἀδυνάτους τοὺς συνθλίβει ἐντελῶς»¹⁴.

II

1. Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸ ἔργον τοῦ δικαστοῦ καὶ εἰς τὰς ὑφισταμένας κατὰ τὴν γνωστικὴν πορείαν διαφορὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ, παρ' ὅλον ὅτι καὶ οἱ δύο τὴν αὐτὴν μέθοδον ἀκολουθοῦν¹⁵.

2. Ἡ δίκη εἶναι ἢ δικαστικὴ μορφή ἢ ἀποτελοῦσα τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς κανονιστικῆς ἰσχύος τοῦ δικαίου εἰς τὴν πραγματικὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν κανονιστικὴ ἰσχὺς ἐκφράζει τὸ ἰδεατὸν «εἶναι» τοῦ κανόνος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἐκ τῆς ἀξιολογικῆς ὑφῆς αὐτοῦ πηγάζει ἢ ἀξίωσις πραγματώσεώς του· ἡ δὲ πραγματικὴ ἰσχὺς τοῦ δικαίου ἐκφράζει τὴν ἐπελθοῦσαν πλήρωσιν τοῦ κανόνος, εἴτε διὰ τῆς οἰκιοθελοῦς συμμορφώσεως τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων πρὸς τὸν ἐπιβληθέντα ὑπὸ τοῦ κανόνος ρυθμὸν, εἴτε διὰ μέσον τῆς δίκης καὶ τῆς οἰκιοθελοῦς ἢ ἀναγκαστικῆς συμμορφώσεως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκδιδομένης ἀποφάσεως¹⁶.

3. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἱστορικός ἐπιλέγει ὁ ἴδιος τὸ πρὸς ἔρευναν θέμα, τοῦναντίον ὁ δικαστὴς εὐρίσκειται ἐνώπιον τεθειμένου θέματος, διὰ τῆς ἀσκηθείσης ἀξιώσεως πρὸς παροχὴν ἐννόμου προστασίας. Τίθεται δὲ τὸ πρὸς ἔρευναν θέμα διὰ τοῦ προβαλλομένου πραγματικοῦ ἰσχυρισμοῦ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου εἰσάγεται εἰς τὴν δίκην τὸ ἱστορούμενον πραγματικὸν γεγονός. Οὕτω, ἐνῶ ὁ ἱστορικός χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος τὸ ἱστορικὸν γεγονός ὡς οὐσιῶδες, ἐξ οὗ λόγου καὶ προ-

14. Nietzsche's Werke (Taschenausgabe, Leipzig-Alfred Kröner Verlag) τόμ. II, 148.

15. Ὡς πρὸς τὴν εἰδικωτέραν σχέσιν τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς δικαιοδοτικῆς λειτουργίας πρβλ. P. Calamandrei, *Il giudice e lo storico*, Riv. dir. proc. civile 1939 I, 105 ἐπ. = *Studi sul processo civile V*, (1947), 27 ἐπ. G. Calogero, *La logica del giudice e il suo controllo in Cassazione* (1937), 128 ἐπ. Γ. Μητσόπουλον, Ἡ πιθανολόγησις ἐν τῷ ἀστικῷ δικονομικῷ δικαίῳ (1952), 5 ἐπ. M. Taruffo, *Il giudice e lo storico: considerazioni metodologiche*, Riv. dir. proc. 1967, 438 ἐπ.

16. Πρβλ. Γ. Μητσόπουλον, *Πολιτικὴ Δικονομία Α* (1972), 40-41, Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον, Ἡ σχέση τῆς ὀρθότητος μὲ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ νόμου, Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Τσάτσο, σ. 318 ἐπ. ἰδία 321 ἐπ.

χωρεῖ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς διακριβώσεως τῶν γεγονότων, τοῦναντίον ὁ δικαστὴς ὑποχρεοῦται νὰ κρίνῃ κατὰ νόμον, ἐὰν ὁ προβληθεὶς ἰσχυρισμὸς εἶναι νομικῶς οὐσιώδης· διότι μόνον ἐὰν τὸ ἱστορούμενον ὑπάγεται εἰς τὸ ἐμπειρικὸν περιεχόμενον τοῦ πραγματικοῦ τοῦ κανόνος δικαίου εἶναι τοῦτο οὐσιώδες, ὡς ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεσιν τῆς αἰτουμένης ἐννόμου προστασίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνον τότε ἀνοίγει ἡ θύρα τῆς γνωστικῆς πορείας διὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας.

Κατὰ τὴν γνωστικὴν δὲ ταύτην πορείαν ἐπιδιώκει καὶ ὁ δικαστὴς ὅ,τι καὶ ὁ ἱστορικός, ἤτοι τὴν ἀνέυρεσιν τῆς ἀληθείας, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ οὕτω τὴν ἀκριβῆ ἀνασύστασιν τῶν γεγονότων, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ πραγμάτωσις τοῦ δικαίου, ἡ ἀποτελοῦσα καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς δίκης.

4. Εἶναι ὁμως ἐνδεχόμενον, λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν ἀποδείξεων, νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀμφιβολία εἰς τὸν δικαστὴν ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἢ ἀνπαρξίαν τῶν γεγονότων. Ἐν ὄψει τοῦ γνωστικοῦ τούτου ἀδιεξόδου (*non liquet*) καθιεροῦται πρὸς ἄρσιν αὐτοῦ τὸ λεγόμενον ἀντικειμενικὸν βᾶρος ἀποδείξεως, ροουμένου τούτου ὡς κανόνος διὰ τοῦ ὁποίου προσδιορίζεται: εἰς ποῖον διάδικον θὰ καταλογισθῇ ὡς ἐννομος συνέπεια ὁ κίνδυνος τῆς δικαστικῆς κρίσεως περὶ γνωστικοῦ ἀδιεξόδου, ὡς πρὸς τὸν πραγματικὸν ἰσχυρισμὸν τὸν ἀποτελοῦντα τὴν ἱστορικὴν βᾶσιν τῆς αἰτήσεως ἢ ἀνταιτήσεως παροχῆς ἐννόμου προστασίας. Ἰσχύει δὲ τὸ ἀντικειμενικὸν βᾶρος ἐπὶ πάσης δίκης, ἀδιαφόρως δηλαδὴ ἂν διέπεται αὕτη ὑπὸ τοῦ συζητητικοῦ ἢ τοῦ ἀνακριτικοῦ συστήματος, καὶ ἀνεξαρτήτως ἐπίσης τῆς θεωρητικῆς διακυμάνσεως ὡς πρὸς τὴν ἀνέυρεσιν γενικωτέρων ἢ ειδικωτέρων ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι διέπουν ἢ καὶ διαφοροποιοῦν ὡς πρὸς ὠρισμένας διαδικασίας τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ¹⁷.

17. Περὶ τῆς ὅλης προβληματικῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἴδ. Π. Καργάδον, Τὸ βᾶρος ἀποδείξεως μεταξὺ τοῦ δικονομικοῦ καὶ οὐσιαστικοῦ δικαίου (1983), 55 ἐπ., 138 ἐπ., 148 ἐπ. Δὲν δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς πειστικὴ ἢ ἐκδοχὴ περὶ ἀνπαρξίας τοιοῦτου βάρους εἰς τὴν ποινικὴν δίκην. Διότι ὁ κανὼν περὶ τοῦ τεκμηρίου ἀθωότητος τοῦ κατηγορουμένου (*in dubio pro reo*) ἀποτελεῖ ρύθμισιν ἐπιβολῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ βάρους ἐπὶ τῆς Πολιτείας, ὡς φορέως τῆς ἀσκηθείσης ὑπ' αὐτῆς καὶ διὰ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων τῆς ποινικῆς ἀξιώσεως· ἡ τοιαύτη δ' ἐκδοχὴ εὐρίσκει σταθερὸν ἔρεισμα τόσον εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 6 § 2 τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης: «Περὶ προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν», καθ' ἣν: «Πᾶν πρόσωπον κατηγορούμενον ἐπὶ ἀδικήματι τεκμαίρεται ὅτι εἶναι ἀθῶον μέχρι τῆς νομίμου ἀποδείξεως τῆς ἐνοχῆς του», ὅσον καὶ εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 20 § 1 τοῦ Συντάγματος, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀπορρίψεως τῆς αἰτουμένης ἐννόμου προστασίας ἐν περιπτώσει ἀμφιβολίας τοῦ δικαστηρίου ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἢ ἀνπαρξίαν τῶν θεμελιούντων τὴν αἵτησιν περιστατικῶν. Τὴν ἀνπαρξίαν ἀντικειμενικοῦ βάρους δέχονται οἱ Ν. Ἀνδρολάκης, Θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς Ποινικῆς Δίκης, Γ (1979) σ. 179 ἐπ., 186 ἐπ. καὶ Ι. Γιαννίδης, Τὸ

Οὕτω κρίσις περὶ γνωστικοῦ ἀδιεξόδου, ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν ἢ μὴ τῶν γεγονότων, ἐνῶν διὰ μὲν τὸν ἱστορικὸν θὰ ἀπετέλει τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ πόρισμα, διὰ δὲ τὸν ρωμαῖον δικαστὴν θὰ ἐδημιούργει λόγον ἀποχῆς αὐτοῦ ἐκ τοῦ δικαιοδοτικοῦ του ἔργου ὡς πρὸς τὴν κρινομένην ὑπόθεσιν¹⁸, δὲν εἶναι κατὰ τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον ἐπιτρεπτή, ἐν ὄψει τῆς λειτουργίας τοῦ ἀντικειμενικοῦ βάρους ἀποδείξεως καὶ τοῦ καθιερουμένου καθήκοντος τοῦ δικαστοῦ ὅπως ἀποφανθῆ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς, ἀποκλειομένης ὑφ' οἰονδήποτε πρόσχημα τῆς ἀρησιδικίας.

5. Τὸ χαρακτηριστικὸν ὁμῶς στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας ἀπαντᾷ εἰς τὴν δικανικὴν ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν πρὸς γνῶσιν, εἶναι ἡ διαλεκτικὴ μορφή τῆς δίκης, ὥστε ἐκ τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, τοῦ λόγου καὶ ἀντιλόγου, νὰ δημιουργοῦνται αἱ διαδοχικαὶ ἐκεῖναι φάσεις, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἀχθῆ ὁ δικαστὴς εἰς ἀκριβῆ ἀνασύστασιν τῶν γεγονότων. Τελεῖ δὲ ἡ διαλεκτικὴ μορφή τῆς δίκης ἐν ἀμέσῳ συναρτήσει καὶ πρὸς τὴν τήρησιν τῶν καθιερουμένων ἐν τῇ διαδικασίᾳ τύπων· διότι ἡ τήρησις αὐτῶν ὄχι μόνον προσστατεῖ τὸν δικαστὴν ἐξ ἐνδεχομένων ἀθαιρεσιῶν τόσον αὐτοῦ ὅσον καὶ τῶν διαδίκων, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἐγγύησιν ἀσκήσεως βασικῶν δικαιωμάτων τῶν διαδίκων κατὰ

βάρος ἀποδείξεως στὴν ποινικὴ δίκη, Πoin. Χρονικά, ΛΣΤ (1986), 121 ἐπ. ἐπὶ τῇ αἰτιολογίᾳ, ὁ δεῦτερος, ὅτι «ἐκεῖνο ποὺ ἀναμφίβολα ὑπάρχει σὲ κάθε ποινικὴ δίκη εἶναι ἡ δικανικὴ πεποίθησις τοῦ δικαστῆ ὡς παράγοντος κατανομῆς τοῦ βάρους πειθοῦς» (σ. 128 καὶ σημ. 26). Ἐπιπλέον καὶ ἐπὶ τοιαύτῃ ἐκδοχῇ, ἡ λειτουργία τοῦ κανόνος *in dubio pro reo* δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ λόγου ὅτι «ὁ δικαστὴς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ ποινή», ἀλλ' ἐκ τοῦ γνωστικοῦ ἀδιεξόδου τοῦ δικαστοῦ ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν ἢ μὴ τῶν γεγονότων τῶν θεμελιωτικῶν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐγκλήματος, ἥτοι ἐκ τῆς ἀδυναμίας ὀντολογικῆς γνώσεως τῶν γεγονότων ἐκφερομένης διὰ σχετικῆς περὶ ταύτης κρίσεως, ἐξ ἧς καὶ ἐξαρτᾶται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προρρηθέντος κανόνος· πρβλ. καὶ μελέτην μου, Περὶ τοῦ νομικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος = Μελέται σ. 151-152, καὶ κατωτ. ὑποσ. 27. Ἐξ ἄλλου ἐπὶ τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 20 § 1 τοῦ Συντάγματος ἐστηρίχθη καὶ ἡ νεωτέρα μεταβολὴ τῆς νομολογίας τοῦ ΣτΕ διὰ τῆς ὁποίας, καὶ κατ' ὄρθην κατανομήν τοῦ ἀντικειμενικοῦ βάρους ἐπὶ θετικῆς διοικητικῆς πράξεως, ἐγένετο δεκτόν, ὅτι ἡ ἀδράνεια τῆς διοικήσεως ὅπως συμμορφωθῆ πρὸς τὴν διὰ προδικαστικῆς ἀποφάσεως διαταγὴν τοῦ ΣτΕ περὶ ἀποστολῆς τοῦ φακέλλου τῆς ὑποθέσεως εἰς αὐτό, ἐπιτρέπει εἰς τὸ δικαστήριον νὰ συναγάγῃ τεκμήριον καὶ νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀκριβῆ τὴν πραγματικὴν βᾶσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ αἰτούντος, διότι ἄλλως θὰ καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἄσκησις τῆς ἐκ τοῦ ἄρθρου 20 § 1 τοῦ Συντάγματος ἀνηκούσης εἰς αὐτὸ ἀρμοδιότητος περὶ παροχῆς εἰς τὸν διοικούμενον ἐννόμου προστασίας (ΣτΕ Τμ. Δ' 2739/1987). Πρβλ. σχετικῶς Ἡ λ. Κ α μ π ί τ σ η, Τὸ βᾶρος τῆς ἀποδείξεως εἰς τὴν ἀκρωτικὴν διαδικασίαν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, Νέον Δίκαιον, 9(1963), 177 ἐπ., Β. Σ κ ο υ ρ ῆ, Τὸ βᾶρος τῆς ἀποδείξεως στὴν διοικητικὴ δίκη (1981).

18. M. K a s e r, Das römische Zivilprozessrecht (1966), § 19 I σ. 88, § 54 I σ. 284.

τὴν διαδικασίαν, ὥστε νὰ ἀποτρέπωνται ἐκπλήξεις καὶ πλάναι καὶ νὰ διασφαλίζε-
ται οὕτω ἢ καθ' ὠρισμένην τάξιν καὶ μέθοδον πορεία πρὸς γνῶσιν καὶ ἀπόφασιν.
Τὸ λεχθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ *J e h r i n g*, ὅτι ἡ τυπικότης εἶναι ἡ δίδυμος ἀδελφή τῆς ἐ-
λευθερίας, εἰς οὐδένα κλάδον τοῦ δικαίου ἐκδηλοῦται ἐντονώτερον τοῦ δικονομικοῦ¹⁹.

6. Βασικὴν ἀκριβῶς ἐκδήλωσιν τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ τήρησις
τῶν τύπων ἐν τῷ δικαίῳ, ἀποτελεῖ καὶ ἡ θεμελιώδης τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ Συντάγμα-
τος διάταξις, διὰ τῆς ὁποίας καθιεροῦται καὶ τὸ δικαίωμα ἀκροάσεως τοῦ διαδίκου
ἢ τοῦ διοικουμένου. Καὶ ναὶ μὲν αἱ περικλειόμεναι εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραγράφους
τοῦ ἄρθρου ἔννοιαι ὑπάρχονταί εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων «ἀορίστων» ἢ
«ἐλαστικῶν» ἐννοιῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐπιδεκτικαὶ τελολογικῆς ἐξειδικεύ-
σεως, ἐν τούτοις, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι δι' αὐτῶν καθιεροῦνται ἐγγυήσεις ὑπὲρ τοῦ δια-
δίκου ἢ τοῦ διοικουμένου, δέον ἢ ἐρμηνεῖα νὰ ἀποβαίνῃ ὑπὲρ καὶ οὐχὶ κατ' αὐτῶν.
Ὡς πρὸς τὴν ἐνδεδειγμένην δὲ ταύτην ἐρμηνευτικὴν κατεῦθυνσιν δύο θέματα ἐκ
τῶν πολλῶν θὰ ἔδει ἐν συντομίᾳ νὰ ἐπισημανθοῦν: ἀφ' ἑνὸς ὅτι τὸ δικαίωμα ἀκροά-
σεως τοῦ διαδίκου περικλείει ἐννοιολογικῶς καὶ τὸ δικαίωμα ἀποδείξεως, ὥστε
αἱ ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ νὰ προσδιορίζωνται ἐρμηνευτικῶς καὶ ἐκ τῆς εὐ-
ρυτέρας λειτουργίας τοῦ δικαιώματος ἀκροάσεως²⁰. καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ διάταξις
περὶ τοῦ δικαιώματος ἀκροάσεως τοῦ διοικουμένου —ἢ ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ λόγου
δημιουργίας προληπτικῆς ἀκριβῶς φάσεως πρὸς οὐσιαστικὸν λογισμὸν καὶ τάξιν
καὶ ἀποτροπὴν οὕτω ταλαιπωρίας τῶν πολιτῶν ἐκ τῆς ἀκράτου τάσεως τῆς διοι-
κήσεως πρὸς λήψιν μέτρων εἰς βάρος των, ἀνατρεπομένῳ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν
ὀστέρων— ἐπιβάλλει οὐχὶ τὴν παρατηρουμένην ἐντονὸν ἐρμηνευτικὴν συρρίκνωσιν

19. Ἰδ. μελέτην μου: Ἡ θεωρία τοῦ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου, *Δίκη* 1(1970), 7 ἐπ.
ιδίᾳ 19 = *Μελέται*, 155 ἐπ., ιδίᾳ 168-169.

20. Τὸ «δικαίωμα ἀποδείξεως» ἦτο ἐκ τῶν θεμάτων τοῦ VII Διεθνoῦς Συνεδρίου Πολι-
τικῆς Δικονομίας τὸ ὁποῖον συνήλθε κατὰ Σεπτέμβριον 1983 εἰς Würzburg Ἀвт. Γερμανίας με
γενικὸν Εἰσηγητὴν τὸν R. Perrot. Αἱ γενικαὶ εἰσηγήσεις τοῦ Συνεδρίου ἐδημοσιεύθησαν εἰς αὐ-
τοτελῆ τόμον καὶ τίτλον: *Effektiver Rechtsschutz und verfassungsmässige Ordnung—Die gene-
ralberichte zum VII Internationalen Kongress für Prozessrecht, Würzburg 1983*, μεταγενε-
στέρωσ δὲ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον αἱ συζητήσεις (*Diskussionsberichte, Gieseking-
Verlag, Bielefeld 1984*). Πρβλ. Γέσιον-Φαλτσῆ, Τὸ δικαίωμα ἀποδείξεως εἰς: Προ-
σφορὰ στὸν Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρο Α (1987), 221 ἐπ., 230 σημ. 39-40, τὴν αὐτήν, Ὁ ἐξαναγκα-
σμός τῆς ἀποδείξεως ὡς ἐπακόλουθο τοῦ δικαιώματος ἀποδείξεως, *Δίκη* 18 (1987), 122 ἐπ.
Κ. Σταμάτη, Ἡ ἔννοια καὶ ἡ λειτουργία τῶν αὐτοτελῶν ἰσχυρισμῶν στὴν ποινικὴ δίκη εἰς:
Μνήμη Χωραφᾶ, Γάφου, Γαρδία, τόμ. Β' (1986), 77.

αὐτῆς²¹, ἀλλὰ τὴν τελολογικὴν ἐξειδίκευσιν ταύτης κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτρέπεται ἐπὶ πολλῶν κατηγοριῶν περιπτώσεων ἐρμηνευτικὸς κλοιὸς ἀνατρεπτικὸς τοῦ σαφοῦς ἐννοιολογικοῦ της πυρῆνος· αὐτό, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα τῆς χαρακτηριστικῆς φράσεως τοῦ Προέδρου Σ τ α σ ι ν ο π ο ὑ λ ο υ, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς: «Δὲν διστάζω νὰ πῶ, ὅτι ἡ παραγρ. 2 τοῦ ἄρθρου 20 ἀποτελεῖ μίαν ἀληθινὴν δόξα καὶ καύχημα τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος»²².

7. Ἀμφισβήτησις κρατεῖ τόσον εἰς τὴν θεωρίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν νομολογίαν, ἐὰν εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἢ μὴ ἢ χρῆσις παρανόμως κτηθέντων ἀποδεικτικῶν μέσων. Ἄλλ' ἐνῶ διὰ τὸν ἱστορικὸν ἢ χρῆσις τοιοῦτων ἀποδεικτικῶν μέσων συνδέεται μόνον πρὸς τὴν δεοντολογίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐνδεχομένην ποινικὴν αὐτοῦ εὐθύνην διὰ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν, τὸνναντίον, τὸ ζήτημα τοῦτο ἀποτελεῖ διὰ τὸν δικαστὴν εἰδικὴν ἐκδήλωσιν συγκρούσεως ἀλλ' ἐν ταῦτῳ καὶ ἱεραρχήσεως καθιερωμένων ἐν τῷ δικαίῳ ἀξιών, ἥτοι: ἀφ' ἑνὸς τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς προστασίας τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου. Πρόβλημα κινούμενον μεταξὺ δύο ἀντιθέτων τάσεων, ἥτοι: ἀφ' ἑνὸς τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ σχετικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν ἐν λόγῳ μέσων. Ὡς ὀρθότερα δὲ θὰ ἔδει νὰ θεωρηθῆ ἢ ἐρμηνευτικὴ κατεύθυνσις, ἢ ἀποδεχομένη μὲν τὴν ἀρχὴν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὸ τὸν περιορισμὸν ὅτι θὰ κάμπτεται αὕτη ὅταν, ἐν ὄψει τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδιαιτέρων στοιχείων τῆς περιπτώσεως, ἢ χρῆσις παρανόμως κτηθέντων ἀποδεικτικῶν μέσων θὰ ἀπετέλει ἐκδηλον προσβολὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀντιδίκου ὡς πρὸς βασικὴν ἔκφρασιν αὐτῆς²³.

8. Ὡς πρὸς τὸ πόρισμα ἤδη τῆς γνωστικῆς πορείας τοῦ δικαστοῦ κυμαίνεται τοῦτο, ὡς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ, μεταξὺ βεβαιότητος καὶ πιθανότητος. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ στηριχθῆ καὶ εἰς πιθανολογικὸν συλλογισμὸν ὡς πρὸς τὴν ἀνα-

21. Οὕτω Β. Ρώτης, Ἡ περιπέτεια τοῦ ἄρθρου 20 § 2 τοῦ Συντάγματος εἰς: «Συνταγματικές ἐλευθερίες στὴν πράξη», Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ἐνώσεως Ἑλλήνων Συνταγματολόγων (1986), σ. 335 ἐπ.

22. Μ. Σ τ α σ ι ν ο π ο ὑ λ ο υ, Τὸ δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος, Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 54 (1979), 109 ἐπ., 117.

23. Ὡς πρὸς τὸν προβληματισμὸν ἐπὶ τοῦ θέματος ἴδ. Α. Κ a i s s i s, Die Verwertbarkeit materiell-rechtswidrig erlangter Beweismittel im Zivilprozess (1978), τὸν αὐτόν, Παράνομα ἀποδεικτικὰ μέσα (1986), Κ. Κ α λ α β ρ ό ν, Ἡ μαγνητοταινία στὴν πολιτικὴ δίκη (1984). Δ. Σ π ι ν έ λ λ η, Ἀποδεικτικὲς ἀπαγορεύσεις στὴν ποινικὴ δίκη, Ἐρευνα 2(1987), 384 ἐπ. Ν. Ἀ ν δ ρ ο υ λ ά κ η ν, Θεμελιώδεις ἐννοιαὶ τῆς ποινικῆς δίκης Γ (1979) σ. 173 ἐπ. ὡς πρὸς τὰς κατευθύνσεις δὲ τῆς ἰταλικῆς θεωρίας καὶ νομολογίας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀγγλικῆς ἀφ' ἑτέρου, πρβλ. V. V a r a n o, Organizzazione e garanzie della giustizia civile nell' Inghilterra moderna (Giuffrè 1973), σ. 510 ἐπ.

σύστασιν τῶν γεγονότων», τοῦναντίον ὁ δικαστής ὀφείλει νὰ σχηματίσῃ πλήρη δικανικὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ ἀναληθείας τοῦ πραγματικοῦ ἰσχυρισμοῦ διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἢ μὴ τῆς αἰτουμένης ἐννόμου προστασίας, πλὴν ἂν κατὰ νόμον ἀρκῆ πιθανολόγησις τούτου.

α. Δὲν δύνатаι δὲ νὰ θεωρηθῆ ὡς πειστικὴ ἢ διατύπωσις τοῦ *Voltaire* ὅτι: «αἱ ἱστορικαὶ ἀλήθειαι δὲν εἶναι εἰμὴ πιθανότητες» («les vérités historiques ne sont que des probabilités»)²⁴, τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβε καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῆς συγχρόνου γερμανικῆς θεωρίας τοῦ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου *A. Wach* διὰ τῆς φράσεως: «πᾶσα ἀπόδειξις, ὀρθῶς νοουμένη, εἶναι μόνον πιθανολογικὴ ἀπόδειξις» («*Alles Beweis ist richtig verstanden nur wahrscheinlichkeitsbeweis*»)²⁵, καὶ τὴν ὁποίαν κατέφασκεν ἐπίσης καὶ ὁ διακεκριμένος Ἰταλὸς νομικὸς *P. Calamandre*²⁶. Διότι ἐκ τοῦ λόγου ὅτι οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι τοῦ γνωστικοῦ πορίσματος τόσον τοῦ ἱστορικοῦ ὅσον καὶ τοῦ δικαστοῦ εἶναι διαφόρου περιεχομένου τῶν ἀντιστοίχων λόγων τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, δὲν ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως, ὅτι τόσον ἡ ἱστορικὴ ὅσον καὶ ἡ δικανικὴ γνῶσις στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ πιθανολογικοῦ συλλογισμοῦ.

β. Ὡς ἀνεπιτυχῆς δ' ἐπίσης θὰ ἔδει νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ πρόσφατος θεωρητικὴ προσπάθεια — ἡ ἀπορρέουσα ἐξ ἀγγλοαμερικανικῶν καὶ σοιεδικῶν διδασκαλιῶν, ἐπεκταθεῖσα δὲ καὶ εἰς τὸν γερμανικὸν δικονομικὸν χῶρον — διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται νὰ καθιερωθῆ καὶ εἰς τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν ὡς μέτρον ἢ κριτήριον ἀποδείξεως μία «ὑπερτεροῦσα πιθανότης» μικροτέρα μὲν εἰς τὴν πολιτικὴν δίκην καὶ μεγαλυτέρα εἰς τὴν ποινικὴν, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε μιᾶς πιθανολογικῆς κρίσεως στηριζομένης ἐπὶ ἀντικειμενικῶν κριτηρίων ἀπηλλαγμένων τῆς «πεποιθήσεως» τοῦ δικαστοῦ ὡς προσδιοριστικοῦ στοιχείου τῆς ἑαυτοῦ ἀποφάνσεως περὶ τῆς ἀληθείας ἢ ἀναληθείας τῶν γεγονότων²⁷.

24. *Voltaire*, *Dictionnaire philosophique*, λέξ. *Verité*.

25. *A. Wach*, *Vorträge*² (1896) s. 226 σημ.*

26. *P. Calamandre*, *Verità e verosimiglianza nel processo civile*, *Studi sul processo civile VI* (1957), 111 ἐπ. = *Riv. dir. proc.* 1955, I, 166 ἐπ.

27. Ἐκθεσιν τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας εἰς *Σ. Κοσόλην*, Προβλήματα τοῦ μέτρον ἀπόδειξης στὴν πολιτικὴ δίκην, *Δίκη* 17(1986), 577 ἐπ., ὅστις καὶ ἀποδέχεται ταύτην. Ἰδ. καὶ *H. Rüsmann*, *Zur Mathematik des Zeugenbeweis*, *Festschr. für H. Nagel (Münster Aschendorf 1987)*, 829 ἐπ. Κατὰ τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως *Schwab*, *Δίκη* 16(1985), 484 ἐπ., καὶ εἰς *Rosenberg - Schwab*, *Zivilprozessrecht*³⁴ (1986) § 113 II, σ. 683-684. *Γέσιον - Φατση*, *Δίκαιο ἀποδείξεως*³ (1985), σ. 72-73.

γ. Είναι σφάλμα να νομίζεται, ότι διὰ τοῦ κριτηρίου τῆς δικανικῆς πεποιθήσεως ὑπηρεῖται κατὰ τὴν γνωστικὴν πορείαν τοῦ δικαστοῦ ὁ ψυχολογισμός. Διότι αἱ διατάξεις αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν εἰς τοὺς δικονομικοὺς Κώδικας: ὅτι τὸ δικαστήριον «ἀποφαίνεται κατὰ συνειδήσιν περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἰσχυρισμῶν» καὶ ὅτι «ἐν τῇ ἀποφάσει πρέπει νὰ ἀναφέρονται οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ᾤδηγησαν τὸν δικαστὴν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς πεποιθήσεως αὐτοῦ» (340, ΚΠολΔ), ἢ ὅτι οἱ δικασταὶ «πρέπει νὰ ἀποφασίζωσι κατ' ἰδίαν πεποιθήσιν ἀκούοντες πρὸς τοῦτο τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως των» (177 ΚΠοιν.Δ), οὐδὲν ἄλλο σημαίνουν εἰμὴ τοῦτο: τὴν ἀπαιτουμένην δηλαδὴ βεβαιότητα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ δικαστοῦ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἐσκεμμένου, τὴν περικλειομένην εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν δύναμιν τῆς ἐκφερομένης καταφατικῆς ἢ ἀποφατικῆς κρίσεως²⁸. Ἀπόδειξις περὶ τούτου ἡ διακηρυσσομένη ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀρχή, ὅτι «ἡ ἀπόφασις πρέπει νὰ εἶναι εἰδικῶς καὶ ἐμπεριστατωμένως ἡτιολογημένη» (93 § 2 Συντ.), καὶ ὁ ἐνδελεχὴς ἐπίσης ἔλεγχος τῆς ἀποφάσεως, τόσον ὑπὸ τοῦ Ἐφετερίου ὡς πρὸς τὴν κακὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποδείξεων, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀκυρωτικοῦ, ἐντὸς βεβαίως τῶν διαγραφόμενων ὁρίων ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον τῶν περὶ ἀποδείξεως δικονομικῶν παραβάσεων, ἐν συναρτήσει καὶ πρὸς τὴν ἔλλειψιν νομίμου βάσεως τῆς ἀποφάσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐννοιολογικῶς ἐντάσσεται καὶ ἡ παράβασις τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ τῶν διδαγμάτων τῆς κοινῆς πείρας ὡς πρὸς τὴν διαπίστωσιν τῶν γεγονότων²⁹, καὶ τέλος ὁ θεσμὸς τῆς ἀναψηλαφήσεως ὁ πιστοποιῶν ἐπίσης τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ὡς σκοπὸν τῆς δίκης.

28. Ἡ κρίσις, ἐκ λογικῆς ἐπόψεως θεωρουμένη, περικλείει τὴν ἐπὶ ἀληθείᾳ ἀξίωσιν, ἅτε προϋποθέτουσα τὴν βεβαιότητα ἢ πιθανότητα τοῦ κρίνοντος περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώσεως, εἶτι δὲ τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ· τὸ συνδετικὸν δὲ στοιχεῖον ἐν τῇ κρίσει δὲν ἐκφράζει μόνον τὴν ἀναφορὰν (σχέσιν) τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀλλ' ἐν ταῦτῳ καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὡς καθαρὰν λογικὴν ἐνέργειαν δι' ἧς προσδίδεται θετικὸν ἢ ἀρνητικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν κρίσιν (πρβλ. μελέτην μου, Διαδικαστικαὶ πράξεις, τόμ. πρὸς τιμὴν Γ. Ράμμου, II (1979), 635-636= Μελέται, σ. 331-332). Ὅταν καταστῇ σαφὲς τί σημαίνει κρίσις καὶ τί συλλογισμός, καὶ ὅτι ἡ κρίσις εἶναι συνεπτυγμένος συλλογισμὸς καὶ ὁ συλλογισμὸς ἀνεπτυγμένη κρίσις, τότε καθίσταται ἐπίσης σαφές, ὅτι τὸ στοιχεῖον τῆς πεποιθήσεως περικλείεται ἐν τῷ συνδετικῷ στοιχείῳ τῆς κρίσεως, δι' οὗ προσδίδεται θετικὸν ἢ ἀρνητικὸν περιεχόμενον εἰς αὐτὴν. Πρβλ. καὶ Θεοδωροῦ, κ ο δ ω ρ α - κ ο π ο υ λ ο υ ν, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ, 154 ἐπ.

29. Ἡ ἀκολουθουμένη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου τακτικῆ καθ' ἣν: δὲν ὑφίσταται λόγος ἀναγρέσεως δι' ἔλλειψιν νομίμου βάσεως, ἔστω καὶ ἐὰν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποδείξεων παρεβιάσθησαν οἱ κανόνες τῆς λογικῆς καὶ τὰ διδάγματα τῆς κοινῆς πείρας, ὅταν τὸ τῆς ἀποδείξεως πόρισμα εἶναι σαφές, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθὴ μετὰ τὴν διατύπωσιν τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 93 § 3 τοῦ Συντάγματος· ἴδ. μελέτην μου, Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Συντάγματος ἐπὶ τῆς Πολ. Δικονομίας, Δίκη 6(1975) σ. 678= Μελέται σ. 218.

δ. Ἐξ ἄλλου ἢ πιθανολόγησις ἀπαντᾶ ἐν τῷ θετικῷ δικαίῳ ὑπὸ συγκεκριμένην μόνον καὶ εἰδικωτέραν ἔννοιαν, ὥστε νὰ ἀποκλειέται ἡ ἀντικατάστασις τοῦ στοιχείου τῆς πλήρους πεποιθήσεως δι' ἐνὸς κυμαινομένου κριτηρίου πιθανότητος ἐπὶ πάσης ἀποδείξεως. Ἔχει δηλαδὴ ὡς γνώρισμα τὴν ἐπάρκειαν τῆς ἥσσοнос βαθμοῦ δικανικῆς πεποιθήσεως πρὸς ἀπόφανσιν³⁰: εἴτε διότι πρόκειται περὶ δικονομικῶν ζητημάτων τῶν ὁποίων ἡ λύσις δὲν ἐπιδέχεται ἀνοβολὴν ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπηρεάζει ἀμέσως τὴν τελικὴν ἔκβασιν τῆς δίκης· εἴτε διότι πρόκειται περὶ λήψεως ἐπειγούσης φύσεως ρυθμιστικῶν μέτρων τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἑαυτῶν λειτουργίαν τελοῦν ἐν τελολογικῷ συνδέσμῳ πρὸς τὴν ἔκβασιν τῆς κερίας δίκης καὶ κατ' ἀκρίβειαν ἀποτελοῦν μορφήν προληπτικῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν διασφάλισιν τῆς συνταγματικῶς καταχωρωμένης ἐγγυήσεως πρὸς παροχὴν ἐννόμου προστασίας· εἴτε τέλος ἀποτελεῖ ἡ πιθανολόγησις στοιχεῖον τοῦ πραγματικοῦ οὐσιαστικοῦ κανόνος δικαίου, ἐξ ἧς καὶ ἐξαρτᾶται ἡ ἐπέλευσις ἐννόμου τινὸς συνεπειᾶς, ὡς λ.χ. ὅταν ἐκ τῆς πιθανῆς διαρκείας τῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιδίκασις ποσοῦ ἀποζημιώσεως, ὅτε ὁμως ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν πλήρη ἀπόδειξιν, ἥτοι ὀφείλει ὁ δικαστὴς νὰ σχηματίσῃ πλήρη πεποίθησιν ὅτι ἀπεδείχθη ἡ κατὰ πιθανότητα προβλεπομένη ὑπὸ τοῦ νόμου ἐξέλιξις τοῦ συμβάντος κατὰ τρόπον, αἰτιολογοῦντα τὴν ἐπέλευσιν τῆς καθιερουμένης ἐννόμου συνεπειᾶς.

ε. Θὰ ἔδει τέλος νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι παρὰ τὴν προσπάθειαν τῶν νεωτέρων λογικῶν, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Carnap³¹, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ θεμελιωθῇ ὑπ'

30. Ἰδ. μελέτην μου, Ἡ πιθανολόγησις ἐν τῷ ἀστικῷ δικονομικῷ δικαίῳ (1952), 10, 32 ἐπ., 119 ἐπ. Πρβλ. Κ. Σταμάτη, Ἡ προκαταρκτικὴ ἐξέτασις στὴν ποινικὴ διαδικασίαν καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς νομιμότητος καὶ σκοπιμότητος (1984), 257.

31. Carnap, *Induktive Logik und Wahrscheinlichkeit* (Wien 1959), Β. Kraft, Ὁ κύκλος τῆς Βιέννης καὶ ἡ γένεσις τοῦ νεοθετικισμοῦ (ἑλλ. μετάφρ. Γ. Μανάκου (1986), 204 ἐπ. Κριτικὴν θεώρησιν τῆς κατευθύνσεως ταύτης ἴδ. εἰς Π. Γέμτο, Μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τόμ. Γ³ (1987), σ. 64 ἐπ. Προσπάθειαν συγκρίσεως τῆς γνωστικῆς διαδικασίας ἱστορικοῦ καὶ δικαστοῦ ἐπεχείρησε καὶ ὁ Μ. Taruffo, ἐνθ' ἄνωτ. (ὑποσ. 15) κατ' ἐπήρειαν τῆς θεωρίας τοῦ Carl Hempel, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι ἐπειδὴ ἡ διαπίστωσις τῶν γεγονότων στηρίζεται εἰς κανόνας τῆς ἐμπειρίας, ἡ περὶ αὐτῶν κρίσις τόσον τοῦ ἱστορικοῦ ὅσον καὶ τοῦ δικαστοῦ εἶναι πιθανολογικὴ (σ. 461). Ἀποκρουστὴ ὁμως καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἐκδοχὴ. Πρωτίστως διότι τόσον ἡ γνώσις τοῦ ἱστορικοῦ ὅσον καὶ ἡ τοῦ δικαστοῦ εἶναι κατὰ λόγον γνώσις μὴ στηριζομένη μόνον —ὡς ἐσφαλμένως φρονεῖ ὁ Taruffo— εἰς τὰ διδάγματα τῆς κοινῆς πείρας· ἔπειτα δὲ διότι δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀληθὴς γνώσις ἀμφοτέρων κατὰ τὴν ἀνασύστασιν τῶν γεγονότων. Ἐξ ἄλλου ἡ θεωρία τοῦ Hempel πάσχει κατὰ τὴν νομολογικὴν αὐτῆς βᾶσιν· ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ βασικοῦ τούτου ἀσθενοῦς σημείου, δὲν εἶναι πρόσφορος διὰ τὴν σύλληψιν καὶ κατανόησιν τῆς ἱστορίας· εἶναι δὲ ὀρθὴ ἡ γενικωτέρα παρατήρησις τοῦ Γέμτο (ἐνθ' ἄνωτ. σ.

αὐτῶν μία ἐπαγωγικὴ λογικὴ, ἢ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε νὰ καταστῇ δυνατὸς ὁ κατὰ πιθανότητα προσδιορισμὸς τοῦ μέτρου ἀληθείας τῶν θεωρητικῶν κατασκευῶν ὡς πρὸς τὸ γινωσκόμενον, καὶ ἢ ὁποία πάντως δὲν θὰ προσέφερε κρίσιμον στοιχεῖον ὡς πρὸς τὴν λογικὴν δομὴν τῆς ἀποφάνσεως τοῦ δικαστοῦ περὶ τῆς ἀληθείας ἢ ἀναληθείας τῶν γεγονότων.

9. Ὡς πρὸς τὴν κυμαινομένην ἐξ ἄλλου κρίσιν τοῦ ἱστορικοῦ μεταξὺ βεβαιότητος καὶ πιθανότητος, παρατηρητέα τὰ ἀκόλουθα: Ὁ βασικὸς τοῦ δικαίου θεσμὸς τῆς παραγραφῆς εἶναι βεβαίως ἄγνωστος εἰς τὸν ἱστορικόν· ὅσον ὅμως ἀπώτερον τὸ χρονικὸν σημεῖον τοῦ συμβάντος, τόσον δυσχερεστέρα ἢ γνῶσις αὐτοῦ. Ἐπειτα ἐλλεῖπει εἰς τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν τὸ διαλεκτικὸν στοιχεῖον τῆς δίκης, τὸ ὁποῖον σπουδαίως συμβάλλει κατὰ τὴν διάγνωσιν τῶν γεγονότων. Ἐλλεῖπει τέλος καὶ ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὴν δίκην ιδιότης τοῦ δικαστοῦ ὡς τρίτου ἀμερολήπτου κριτοῦ. Καὶ ναὶ μὲν προϋπόθεσις καὶ τῆς κρίσεως τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ τήρησις ἀδιαβλήτων γνωστικῶν κριτηρίων, ἐν τούτοις, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος συλλέκτης καὶ ἐν ταύτῳ κριτὴς τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ὑποκειμενικῶν στοιχείων ἢ περὶ τῶν συμβάντων κρίσις του, ἰδίᾳ ὅταν ἱστορῇ γεγονότα τὰ ὁποῖα καὶ ὁ ἴδιος ἔζησεν.

10. Ταῦτα πάντα σημαίνουν, ὅτι ἐπειδὴ ὁ ἱστορικὸς κινεῖται ἐντὸς καὶ μέχρι τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως τῶν φαινομένων, ἐνῶ ἡ γνωστικὴ πορεία τοῦ δικαστοῦ ἐκτείνεται ἐντὸς καὶ μέχρι τῶν ὁρίων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τῶν δικονομικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν περὶ ἀποδείξεως κανόνων, ἔπεται, ὅτι ἡ δυνατὸτης σχηματισμοῦ ἀληθοῦς γνώσεως ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ εἶναι μικροτέρα τῆς τοῦ ἱστορικοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείεται ἡ δημιουργία βεβαιωτικῆς καὶ οὐχὶ προβληματικῆς κρίσεως κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις³².

11. Ἄλλ' ἡ δίκη ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος. Διότι ἡ ἐκδιδομένη ἀπόφασις, ἐὰν δὲν ἐξαφανισθῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν προβλεπομένων ἐνδίκων μέσων ἢ ἐὰν παρέλθῃ ἄπρακτος ἢ προθεσμία ἀσκήσεως αὐτῶν, καθίσταται ἀπρόσβλητος, καὶ ἀποτελεῖ τὴν πολιτειακὴν πράξιν διὰ τῆς ὁποίας ὁρίζεται τί ἰσχύει ὡς δίκαιον ἐν τῇ κριθείσῃ

223 ἐπ. ἰδίᾳ 230-231) καθ' ἣν: «Οἱ γενικῆς ὑποθέσεις πού συνήθως χρησιμοποιοῦνται στὴν ἐξήγηση ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἢ πολὺ χαλαρῆς καὶ ἀόριστες γιὰ τοὺς σκοποὺς πού χρησιμοποιοῦνται, ἢ ἔχουν τόσο περιορισμένη ἐφαρμογὴ, ὥστε χάνουν τὴν ἐξηγητικὴ τους ἰκανότητα (στὴν καλύτερη περίπτωσι προσφέρουν ἐν εἶδος ἐξηγητικῶν σκίτσων)». πρβλ. καὶ Βέϊκον, *Θεωρία καὶ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας* (1987), 183 ἐπ.

32. Πρβλ. Μιχαλάκη ν, *Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς δικονομικῆς ἀποδείξεως* (1940), 12. Μητσόπουλον, *ἀνωτ.* (ὑποσ. 30), 10.

περιπτώσει. Ἡ ἀνάγκη σταθερότητος τοῦ δικαίου ἢ συναρτωμένη καὶ πρὸς τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην ἐπιβάλλει τὴν τοιαύτην ρύθμισιν. Διὰ τὸν ἱστορικὸν ὁμως ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προσδιωρίσθη ὡς ἱστορικὸν γεγονός, δὲν εἶναι καὶ περαιωμένον ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας· ἀφοῦ τὸ πόρισμα τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης ὑπόκειται πάντοτε εἰς ἀναθεώρησιν ἐν ὄψει τῶν νέων ἐρευνῶν καὶ τῶν νέων εὐρημάτων, μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ἐρευνητοῦ ἀναθεωρήσεως ἢ καὶ ἐγκαταλείψεως τῆς προτέρας αὐτοῦ γνώμης· τοῦτο δηλοῖ ἡ φράσις: ἡ ἱστορία γράφεται πάντοτε ἐκ νέου, ἐνῶ ἢ ἀπρόσβλητος ἀπόφασις παραμένει πάντοτε ἡ ἰδία.

III

1. Ἡ τελευταία τέλος συνάντησις ἱστορικοῦ καὶ δικαστοῦ εἶναι ἡ πραγματοποιημένη εἰς τὸν χρόνον τῆς ἐν εὐθείᾳ ἐννοίᾳ «ἐρμηνευτικῆς»³³, ὅπου ὁ μὲν ἱστορικὸς προσδιορίζει τὸ ἱστορικὸν ὁ δὲ δικαστὴς τὸ δεοντολογικὸν νόημα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Συνάντησις ὁμως ἀλλ' ἐν ταῦτῳ καὶ χωρισμός. Διότι ὁ μὲν ἱστορικὸς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξῃ ἐκεῖνο τὸ κριτήριον τὸ ὅποιον θεωρεῖ ὡς προσφορώτερον διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἱστορικοῦ νοήματος τῆς ἐρευνωμένης πράξεως, ἐνῶ ὁ δικαστὴς εἶναι μὲν καὶ αὐτὸς ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξῃ τὴν προσφορωτέραν κατ' αὐτὸν μέθοδον ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, πρὸς ἀνέυρεσιν ὁμως τοῦ δεοντολογικοῦ νοήματος τοῦ συγκεκριμένου κανόνος δικαίου τοῦ καταλαμβάνοντος καὶ ρυθμιζοντος τὴν ὑπὸ κρίσιν περιπτώσιν. Ποῖαι δὲ αἱ ὁμοιότητες καὶ ποῖαι αἱ διαφοραὶ τῶν δύο αὐτῶν κατευθύνσεων, δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν κατὰ τὴν ὁμίλιαν αὐτήν. Ἐπισημαίνω μόνον τὰ ἀκόλουθα:

2. Καθ' ὃν λόγον —κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν τοῦ *R a n k e*— τὸ μέγα θέλημα τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ παρακολούθησις τῶν φάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευ-

33. Περὶ τῆς «ἐρμηνευτικῆς» ἴδ. *H a n s - G e o r g G a d a m e r, Hermeneutik* εἰς *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Hrg. 1. Ritter, καὶ τὸ βασικὸν ἔργον του, *Wahrheit und Methode*⁴ (Tübingen 1975), καὶ *G r a z i a n o R i p a n t i, Gadamer (Città di Castello 1978)*, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ἐπὶ τῆς κινήσεως βιβλιογραφία. ἴδ. καὶ *P. R i c o e r, Le conflit des interprétations- Essais d' herméneutique* (Paris 1969). *G. Z a c c a r i a, Ermeneutica e Giurisprudenza. I fondamenèi filosofici nella teoria di H. Gadamer* (Milano 1954). *Α. Γ α ζ ῆ ν, Νομικὴ σκέψις καὶ μέθοδος αὐτῆς, Ἐφ. Ἑλλ. Νομ. ΑΒ (1965), 385. Γ. Μ η τ σ ό π ο υ λ ο ν, Τοπικὴ καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Τσάτσο, σ. 540 ἐπ. = Μελέται σ. 243 ἐπ., ἴδ. καὶ τὰς μελέτας εἰς τόμ. Ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνευτικὴ (Πρακτικὰ Συνεδρίου Ἑλλ. Φιλ. Ἐταιρίας, Ἀθήναι 1986).*

θερίας³⁴, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸ μέγα θέλητρον τοῦ δικαστοῦ εἶναι οὐχὶ ἡ παρακολούθησις ἀλλ' ἡ διασφάλισις τῶν φάσεων τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐπιτυγχανομένης διὰ τῶν καθιερουμένων συνταγματικῶν ἐγγυήσεων τόσον ὑπὲρ τῶν δικαστῶν ὅσον καὶ ὑπὲρ τῶν δικαζομένων.

3. Καθ' ὃν ἐπίσης λόγον τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι μόνον ἡ «κατανόησις» τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ καὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ μέλλοντος —ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος ὁ ἐνυπάρχων εἰς τὴν ἱστορικὴν σκέψιν νοηθῆ καὶ ὡς στοιχεῖον τοῦ μέλλοντος— κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸ ἔργον τοῦ δικαστοῦ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀπονομὴν ἐννόμου προστασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν δημιουργικὴν ἐξειδίκευσιν τῶν κανόνων δι' ἐκείνων τῶν ἱστορικῶν ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖα ἀποτελοῦν φωτεινὴν δικαιοδοτικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ παρελθόντος καὶ δείκτην πορείας τοῦ μέλλοντος.

4. Πρὸς τὴν τοιαύτην δὲ κατεύθυνσιν τῆς συγκρίσεως χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, μεταξὺ τῶν πολλῶν, καὶ τὰ ἀκόλουθα: Πρωτίστως ἡ πολύτιμος ἀνεξαρτησία τοῦ δικαστοῦ καὶ ἔπειτα ἡ δυνατότης ἐλέγχου ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς ἀντισυνταγματικότητος τῶν νόμων, ἐντὸς τοῦ εὐρύτερου πλαισίου τῆς πλαστουραγοῦ δυνάμεως τῆς νομολογίας κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ δικαίου³⁵.

5. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν μὲν τοῦ δικαίου θὰ ἔδει νὰ τονισθῆ ἡ καρποφόρος τελολογικὴ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἐφώτισεν ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικῶς θεμελίωσε παρ' ἡμῶν ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος μὲ τὴν ἀπαράμιλλον μελέτην του τὴν ἀφορῶσαν: τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου. Διότι μόνον διὰ τῆς προορηθείσης μεθόδου, ὑπὸ τὴν προῆν τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ διὰ μέσου τῆς διαρθρώσεως τῶν συνταγματικῶν κανόνων τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, εἶναι δυνατὸν νὰ προκύβουν αἱ πρῶται θεμελιώδεις ἔννοιαι καὶ ἀρχαί, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ χωρήσῃ ὁ δικαστὴς εἰς τὴν περαιτέρω ἐξειδίκευσιν τῶν κανόνων, ὡς μέσων πρὸς σκοπὸν, καὶ μέχρι τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης ἀκριβείας διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ρυθμιστικὴ αὐτῶν λειτουργία ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως.

6. Ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς συνταγματικότητος τῶν νόμων³⁶ θὰ ἔδει νὰ

34. R a n k e, *Weltgeschichte* τόμ. IX, σ. XIII ἐπ., πρβλ. G a d a m e r, *Wahrheit und Methode*, 192.

35. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς νομολογίας, βασικαὶ αἱ μελέται τοῦ Α. Α ι τ ζ ε ρ ο π ο ὄ λ ο υ, *Ἡ νομολογία ὡς παράγων διαπλάσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου (1932)*, καὶ *Ἡ ἰδιαιτέρα φύσις τοῦ νομολογιακοῦ δικαίου (1935)*.

36. Πρβλ. Σ. Ρ ῖ ζ ο ν, *Ἡ κρίση τοῦ Συνταγματικοῦ Κράτους ΤοΣ, IB (1986)*, 342 ἐπ., ἰδίᾳ σ. 372 ἐπ. Β. Σ κ ο υ ρ ῆ ν - Ε. Β ε ν ι ζ έ λ ο ν, *Ὁ ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητος τῶν νόμων (1958)*. Β. Κ α ρ ά κ ω σ τ α, *Τὰ δικαστήρια ἐγγυητὲς τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος ΤοΣ (1984)*, 449 ἐπ.

παρατηρηθῆ, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐκδηλουμένης ὑπὸ τῆς νομολογίας διστακτικότητας, καὶ ἡ ἀνάληψις πρωτοβουλίας πρὸς διεύρυνσιν τῶν ὁρίων τοῦ ἐλέγχου. Ἄρκεῖ ἡ μεία τεσσάρων ἐκ τῶν πολλῶν χαρακτηριστικῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα ἐπεσήμανεν ἡ θεωρία.

α. Εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ καθιερουμένη ὑπὸ τῆς διατάξεως τῆς § 1 τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ Συντάγματος ἀξίωσις πρὸς παροχὴν ἐννόμου προστασίας περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν ἐν στενῇ ἐννοίᾳ δικαιοδοτικὴν μορφήν ἐννόμου προστασίας, ἥτοι τὴν ἐκδοσιν ἀποφάσεως ἐπὶ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν δικαιοτελεστικὴν μορφήν αὐτῆς, ἥτοι τὴν ἀναγκαστικὴν ἐτέλεσιν αὐτῆς. Εἶναι κατὰ ταῦτα ἀντισυνταγματικαὶ αἱ διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων καθιεροῦνται ἀπαγόρευσις ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτελεστῶν τίτλων πρὸς ἱκανοποίησιν χρηματικῶν ἀπαιτήσεων, τόσον κατὰ τοῦ δημοσίου, ὅσον καὶ κατὰ τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπεξετάθησαν τὰ προνόμια τοῦ δημοσίου. Διότι εἶναι νομικῶς ἀπαράδεκτον νὰ καταφάσκη ἡ Πολιτεία διὰ τῶν δικαιοδοτικῶν αὐτῆς ὀργάνων τὴν χρηματικὴν κατ' αὐτῆς ὡς *fiscus* ἀπαίτησιν, καὶ νὰ ἀπαγορεύῃ ἐν ταῦτῳ τὴν κατ' αὐτῆς ἐνέργειαν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς τοιαύτης ὑποχρεώσεώς της³⁷.

β. Εἶναι γνωσταὶ αἱ διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων καθιεροῦνται ἡ προσωπικὴ κράτησις ὡς μέσον ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως πρὸς ἱκανοποίησιν χρηματικῶν ἀπαιτήσεων. Ἄλλ' αἱ διατάξεις αὗται προσκρούουν εὐθέως εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεμελίωσεν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ ποικιλοτρόπως ἐφώτισεν ἡ γαλήνιος χριστιανικὴ ἠθικὴ· ἡ αὐτὴ δὲ ἰδέα διακηρύσσεται ἤδη κυρίως διὰ τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 2 § 1 τοῦ Συντάγματος καθ' ἣν: «Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ προστασία τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν τὴν πρωταρχικὴν ὑποχρέωσιν τῆς Πολιτείας»³⁸.

γ. Ἡ ἐγκαινισθεῖσα ἐξ ἄλλου μετὰ τὴν ἰσχὴν τοῦ νέου Συντάγματος τακτικὴ, τῆς ἐκδόσεως δηλαδὴ κανονιστικῶν ὑπουργικῶν ἀποφάσεων αἱ ὁποῖαι, λόγῳ ἐλλεί-

37. Ἰδ. Γ. Μητσόπουλον, *Πολ. Δικ. Α'* (1972), 78, καὶ Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Συντάγματος ἐπὶ τῆς Πολ. Δικονομίας, *Δίκη* 6(1975), 673 (679)= *Μελέται* 213 (218). Κ. Μπέηνσχόλ. *Δίκη* 2(1971), 305 ἐπ. (310). Φραγκίστα-Φαλτσῆ, Ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεση (1978), 133-134.

38. Ἰδ. Μητσόπουλον, Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Συντάγματος (ἀνωτ. ὑποσ. 37), 678= *Μελέται*, 218. Ε. Κρουσταλάκη, Ἡ προσωπικὴ κράτησις, μὲ τὸ πρῖσμα τῆς συνταγματικῆς ἀρχῆς τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς προστασίας τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, *Δίκη* 18 (1987), 478 ἐπ. Γ. Α. Μαγκάκη, Νο Β 27 (1979), 1553 ἐπ. Μπρίνια, Διοικητικὴ ἐκτέλεση Β (1987), 575 καὶ σημ. 4. Μπέην, Εἰσαγωγή στὴ δικονομικὴ σκέψη³ (1981), 64 ἐπ. Ν. Ἀλιβιζάτον, *ΤοΣ* (1984), 62 ἐπ.

πρως νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως, κυροῦνται ἐκ τῶν ὑστέρων σωρηδὸν διὰ νόμου, ἀποτελεῖ, κατ' ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν, μεθόδευσιν «λαθραίου σφετερισμοῦ νομοθετικῆς ἐξουσίας»³⁹. Φαινόμενον καὶ τοῦτο ὑποβαθμίσεως τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ κλονισμοῦ τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν διὰ παρεμβολῆς μιᾶς σταθερᾶς κυβερνητικῆς τακτικῆς διεκδικούσης ὑπὲρ ἑαυτῆς νομοθετικὸν ἔργον.

δ. Ἐξακολουθεῖ νὰ κρατῆ εἰς τὴν νομολογίαν ἡ ἐκδοχὴ, ὅτι ἡ διάταξις τοῦ ἀρθρου 17 § 2 τοῦ Συντάγματος, κατὰ τὴν ὁποίαν, οὐδεὶς στερεῖται τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ εἰμὴ διὰ δημοσίαν ὠφέλειαν προσηκόντως ἀποδεδειγμένην καὶ πάντοτε κατόπιν προηγουμένης πλήρους ἀποζημιώσεως, ἀφορᾷ τὴν κυριότητα καὶ τὰ περιορισμένα ἐμπράγματα δικαιώματα ἐπὶ τε τῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἐνοχικὰ τοιαῦτα. Δὲν ἀντίκειται ἐπομένως, κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, εἰς τὸ Σύνταγμα ἢ διὰ νόμου κατάργησις τῶν ἐνοχικῶν δικαιωμάτων, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνον τὰ ὁποῖα ἀνεγνωρίσθησαν διὰ τελεσιδικίων ἢ καὶ ἀμετακλήτων ἀποφάσεων, ὑπὸ τὸν περιορισμὸν μόνον ὅτι ὠρίσθη τοῦτο ρητῶς καὶ εἰδικῶς ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ἐφ' ὅσον ἐπίσης δὲν ἐχώρησεν ἡ ἀναδρομικὴ κατάργησις κατὰ παράβασιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ ἄνευ ὑπάρξεως δημοσίου συμφέροντος ὑπαγορεύσαντος ταύτην. Δὲν πρόκειται νὰ ἐκθέσω τὰς ἀντιρρήσεις αἱ ὁποῖαι διετυπώθησαν τόσον κατὰ τῆς τοιαύτης νομολογίας, ὅσον καὶ κατὰ τῆς ἀντιστοίχου νομοθετικῆς τακτικῆς· ἀρκεῖ ἢ ἀπὸ τῆς θέσεως μάλιστα ταύτης γενομένη ὑπὸ τοῦ Μ π α λ ἢ διαπίστωσις, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν λόγῳ θέμα ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία «εἶχε καὶ ἔχει ἐκτραπῆ τῶν ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ γράμματος τοῦ πολιτεύματος διαγραφομένων ὁρίων»⁴⁰. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ὀφείλω νὰ τονίσω εἶναι τοῦτο: ὅτι περιορίσθη ἤδη ἡ δυνατότης τῆς ἀναδρομικῆς καταλύσεως τῶν ἐνοχικῶν δικαιωμάτων διὰ τῆς γνωστῆς νομοθετικῆς μεθοδεύσεως. Διότι διὰ τοῦ ἀρθρου 1 τοῦ πρώτου προσθέτου Πρωτοκόλλου τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης «διὰ τὴν προστασίαν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν» ὠρίσθη ὅτι: «Πᾶν φυσικὸν ἢ νομικὸν πρόσωπον δικαιούται σεβασμοῦ τῆς περιουσίας του» καὶ ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ στερηθῆ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ εἰμὴ διὰ λόγους δημοσίας ὠφελείας καὶ ὑπὸ τοῦς

39. Ἄ ρ . Μ ά ν ε σ η ς Συνταγματικὴ θεωρία καὶ πράξις, σ. 275, ἴδ. καὶ Π. Πα ρ α ρ ᾶ, Συνταγματικὲς ἐλευθερίες καὶ ἀσθαίρετες κυβερνητικὲς πράξεις εἰς: Οἱ συνταγματικὲς ἐλευθερίες στὴν πράξι (Α' Συνέδριον Ἐνώσεως Ἑλλ. Συνταγματολόγων 1986), σ. 367 ἐπ. (388). Β. Σ κ ο υ ρ ῆ, Ἡ κρίσις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας (1987), 9 ἐπ., 35.

40. Μ π α λ ῆ ς, Ἡ στάσις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας παρ' ἡμῖν ἔναντι τῆς νομοθετικῆς Θέμ. ΝΖ (1946), 33 ἐπ., 35, καὶ Γεν. Ἀρχαί⁸ § 10, 27 ἐπ.

προβλεπομένους υπό τοῦ νόμου καὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνoῦς δικαίου ὄρους...». Ἐξ ἄλλου διὰ τοῦ ἐδαφίου 2 τοῦ αὐτοῦ ἀρθρου ὠρίσθη, ὅτι διὰ τῶν προαναφερθεισῶν διατάξεων «δὲν θίγεται τὸ δικαίωμα παντὸς Κράτους ὅπως θέσῃ ἐν ἰσχύϊ νόμους τοὺς ὁποίους ἤθελε κρίνει ἀναγκαίους πρὸς ρύθμισιν τῆς χρήσεως ἀγαθῶν συμφώνως πρὸς τὸ δημόσιον συμφέρον ἢ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς καταβολῆς φόρων ἢ ἄλλων εισφορῶν ἢ προστίμων». Παρίως δὲ κρατεῖ ἡ ἐκδοχὴ: ἀφ' ἐνὸς ὅτι οἱ ὄροι «περιουσία» καὶ «ἰδιοκτησία» εἶναι ἐννοιολογικῶς ταυτόσημοι, καὶ ὅτι πᾶσα ἐνέργεια ἐπιφέρουσα κατ' ἀποτέλεσμα ἀπαλλοτριώσιν περιουσιακοῦ ἀντικειμένου ἢ κατάλυσιν οἰασθῆποτε φύσεως περιουσιακοῦ δικαιώματος εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀνεπίτρεπτος, πλὴν ἂν ἐκ λόγων «δημοσίας ὠφελείας» ὑπαγορεύεται τοιαύτη ἐνέργεια καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν πάντως τῆς καταβολῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὴν ἐπεληθῶσαν στέρησιν· καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ διὰ νόμου περιορισμὸς τῆς ἀσκήσεως τῶν περιουσιακῶν δικαιωμάτων εἶναι μὲν κατ' ἀρχὴν ἐπιτρεπτός, τελεῖ ὅμως ὑπὸ τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν, τῆς ὑπάρξεως «δημοσίου συμφέροντος» τελoῦντος εἰς σχέσιν εὐθέως ἀνάλογον πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ περιοριστικοῦ μέτρου. Ὅθεν, μετὰ τὴν κύρωσιν καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης μετὰ τοῦ πρώτου προσθέτου Πρωτοκόλλου αὐτῆς κατέστησαν οἱ προρρηθέντες κανόνες κατ' ἀρθρον 28 § 1 τοῦ Συντάγματος: «ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου, ὑπερισχύουν δὲ πάσης ἀντιθέτου διατάξεως νόμου»· παράβασις ἐπομένως ἐκ μέρους τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τῶν διατάξεων τοῦ πρωτοκόλλου εἶναι ἐλεγκτὴ ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἡμεδαπῶν δικαστηρίων, ἀλλ' ἐν τελευταία φάσει καὶ ὑπὸ τοῦ Δικαστηρίου τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν μάλιστα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς⁴¹.

ε. Ἀρῆκα τελευταῖον τὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Δικαιοσύνης τὸ ὁποῖον συναρτᾶται πρὸς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς Δημοκρατίας.

Εἰς τὴν περίφημον μελέτην τοῦ Tocqueville περὶ τῆς δημοκρατίας ἐν Ἀμερικῇ ἀπαντᾷ καὶ ἡ καθολικωτέρα σκέψις —ἡ διαπνεομένη ἐπίσης ἀπὸ τὴν βαθειᾶν θρησκευτικότητά του— ὅτι ἡ πορεία τῆς Δημοκρατίας περικλείει τὴν δύναμιν πρὸς τὴν βαθμιαίαν ἐξέλιξιν τῆς ἰσότητος τῶν κοινωνικῶν ὄρων, ὥστε καὶ ἐκεῖνοι πού τὴν βοηθοῦν καὶ ἐκεῖνοι πού τὴν ἐμποδίζουσιν νὰ ὑπόκεινται εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν ἢ ὁποῖα κατευθύνει τὴν ἱστορίαν· ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος θὰ ἀπεφάσιζε νὰ σταματήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Δημοκρατίας, «θὰ ἐφαίνετο ὡς ἐὰν ἐμάχετο κατὰ τοῦ

41. Ἰδ. μελέτην μου, Ἡ προστασία τῶν περιουσιακῶν δικαιωμάτων κατ' ἀρθρον 1 τοῦ πρώτου προσθέτου Πρωτοκόλλου τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης «Διὰ τὴν προστασίαν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν», ΤοΣ, ΙΓ (1987), 217 ἐπ.

ιδίου του Θεού»⁴². Ἐὰν ἡ ἐκδοχή αὐτὴ ἔχεται ἀληθείας, τότε εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθὴς καὶ ἡ σκέψις, ὅτι ἡ δύναμις ἡ ὁποία κατευθύνει τὴν Δικαιοσύνην εἶναι ἡ ἀνεξαρτησία αὐτῆς· ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος θὰ ἐπεδίωκε καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὴν ἐμποδίσει τὴν ἀπονομὴν τῆς, θὰ ἐφαίνετο ὡς ἐὰν ἐπληττε θανασίμως τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς ταύτης τῆς Δημοκρατίας.

Ἄλλ' ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Δικαιοσύνης⁴³, ὅσονδήποτε καὶ ἐὰν διασφαλίζεται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος, ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς παραδόσεως τοῦ Σώματος, τὴν ὁποῖαν ἐδημιούργησαν αἱ ἐκάστοτε προσωπικότητες μὲ τὴν καθολικὴν καὶ νομικὴν των παιδείαν καὶ τὸ ἄμεμπτον ἦθος των. Ἐξ ἄλλου ἡ τήρησις αὐστηρᾶς διαδικασίας ἐπιλογῆς τῶν δικαστῶν εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τοῦ κύρους τῆς Δικαιοσύνης. Ἄλλ' ἡ ἄλλοτε ὑποδειγματικὴ αὐστηρότης κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν ὑποψηφίων παρέδρων ἤρχισεν ἀπὸ τινος καμπτομένη, ὥστε νὰ δημιουργοῦνται σκέψεις διὰ τὸ μέλλον. Προῆλθεν ἡ ἀκολουθηθεῖσα τακτικὴ τὸσον ἐκ τῆς ἀνάγκης πληρώσεως ὑφισταμένων κενῶν, διὰ διορισμοῦ μάλιστα καὶ ἐπιλαχόντων κατὰ τοὺς διαγωνισμούς, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀδιαφορίας τῶν καλυτέρων ὅπως μετᾶσχον τῶν ἐξετάσεων, συναρτωμένης ταύτης καὶ πρὸς τὴν σταθερῶς ἐν ἀρχῆσιν τελοῦσαν διάταξιν τοῦ Συντάγματος (88 § 2 ἐδ. 1), κατὰ τὴν ὁποῖαν: «αἱ ἀποδοχαὶ τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸ λειτούργημα αὐτῶν». Ἡ δημιουργία Κέντρων ἐπιμορφώσεως τῶν νέων δικαστῶν ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων, ὥστε ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις αὐτῶν νὰ ἐξαρτηθῇ καὶ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐπιδόσεώς των κατὰ τὴν ἐπιμόρφωσιν· ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις αὐτῶν ἀποτελεῖ ἐκπλήρωσιν καθήκοντος τῆς Πολιτείας.

IV

Ἐπεσήμανα μερικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἄλλα κοινὰ καὶ ἄλλα διάφορα, κατὰ τὴν σύγκρισιν τῆς καθόλου γνωστικῆς πορείας ἱστορικοῦ καὶ δικαστοῦ. Τὸ χαρακτηριστικώτερον ὅμως ἐκ τῶν κοινῶν γνωρισμάτων εἶναι

42. T o c q u e v i l l e, *De la Démocratie en Amérique* τόμ. I (Flamarion 1981), 60.

43. «Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Δικαιοσύνης» ἦτο τὸ θέμα διημέρου συζητήσεως τὴν ὁποῖαν διοργάνωσε ἡ Ἑταιρεία Δικαστικῶν Μελετῶν τὴν 5ην καὶ 6ην Φεβρουαρίου 1987 εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Δικ. Συλλόγου Ἀθηνῶν. Αἱ σχετικαὶ εἰσηγήσεις τῶν Α. Μπακοπούλου, Ν. Κλαμαροῦ καὶ Ε. Κροσταλάκη ὡς καὶ αἱ σχετικαὶ παρεμβάσεις ἐδημοσιεύθησαν εἰς Ἑλλ. Δικ. 27(1986), σ. 6 ἐπ. Πρβλ. Φραγκίστα, *Δικαστικὴ ἀνεξαρτησία* (1940). Κ. Kerameus, *Judicial independence in modern legal developments*, *Revue Hellenique de Droit International* (1982-1983), 335 ἐπ.

τοῦτο: ὅτι τόσον ὁ ἱστορικὸς ὅσον καὶ ὁ δικαστὴς μόνον διὰ τῆς γενικῆς καὶ εἰδικῆς αὐτῶν παιδείας δύνανται νὰ βαστάξουν τὸ βῆρος, τῆς ἱστορίας ὁ πρῶτος, καὶ τῆς δικαιοσύνης ὁ δεύτερος, τηροῦντες δ' ἅμα τὴν ρῆσιν τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν ὁποίαν: «πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία οὐ σοφία φαίνεται» (Μενέξενος 246e-247a).
